

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

تأثیر سیاست های انرژی روسیه بر سیاست های انرژی اتحادیه اروپا

استاد راهنما

سرکار خانم دکتر کولایی

استاد مشاور

جناب آقای دکتر عطایی

نگارش

سید حمید حسینی

۱۳۸۸/۹/۱۸

کتابخانه مرکزی
مستطون

پاییز ۱۳۸۸

دانشکده حقوق و علوم سیاسی
گروه آموزشی مطالعات منطقه ای
گواهی دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

هیات داوران پایان نامه کارشناسی ارشد: سید حمید حسینی

گرایش: آسیای میانه

در رشته: مطالعات منطقه ای

با عنوان: تاثیر سیاست انرژی روسیه بر روی سیاست انرژی اتحادیه اروپا

را در تاریخ: ۸۸/۸/۲۶

به عدد	به حروف
۲۸/۵	حالی هجده و پنج

با نمره نهایی:

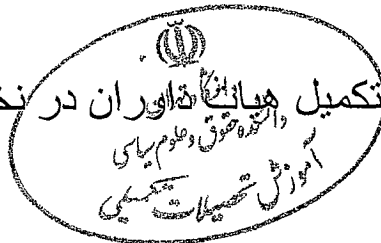
ارزیابی نمود.

حالی

با درجه:

ردیف	مشخصات هیات داوران	نام و نام خانوادگی	مرتبۀ دانشگاهی	دانشگاه یا موسسه	امضاء
۱	استاد راهنما استاد راهنمای دوم (حسب مورد):	دکتر الهه کولایی	استاد	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۲	استاد مشاور	دکتر محمد فرهاد عطایی	استادیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۳	استاد داور (یا استاد مشاور دوم)	دکتر حمید احمدی	استاد	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۴	استاد مدعو				
۵	نماینده کمیته تحصیلات تکمیلی گروه آموزشی:	دکتر احمد دوست محمدی	استادیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	

تذکر: این برگه پس از تکمیل هیات داوران در نخستین صفحه پایان نامه درج می گردد.

جمهوری اسلامی ایران

دانشگاه تهران

شماره _____

تاریخ _____

پیوست _____

اداره کل تحصیلات تکمیلی

باسمه تعالی

تعهد نامه اصالت اثر

اینجانب ^{سرپرست} متعهد می شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه / رساله حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این پژوهش از آنها استفاده شده است ، مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مأخذ ذکر گردیده است. این پایان نامه / رساله قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است . در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه از اعتبار ساقط خواهد شد .

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به پردیس / دانشکده / مرکز دانشگاه تهران می باشد .

نام و نام خانوادگی دانشجو

امضاء

آدرس : خیابان انقلاب اول خیابان فخر رازی - پلاک ۵ کد پستی : ۱۳۰۴۵/۵۶۸

تاکس : ۶۴۹۷۳۱۴

فهرست	صفحه
فصل اول:	۱
بیان مساله	۱
مقدمه	۱
بخش اول:	۵
پیشینه تحقیق: بررسی ادبیات موجود	۵
بخش دوم:	۱۰
هدف پژوهش:	۱۰
سوال پژوهش:	۱۰
فرضیه اصلی:	۱۰
متغیرهای دخیل:	۱۱
فصل دوم	۱۳
ژئوپلتیک انرژی در جهان و سیاست های انرژی روسیه	۱۳
مقدمه	۱۳
بخش اول:	۱۴
ژئوپلتیک انرژی در جهان	۱۴
بازار جهانی گاز	۱۷
انرژی اوراسیا	۲۱
بخش دوم:	۲۳
سیاست خارجی روسیه	۲۳
نقش صدور انرژی در سیاست خارجی روسیه	۲۶
ذخایر انرژی روسیه	۳۴
بخش سوم:	۳۹
گازپروم	۳۹
جایگاه گازپروم در سیاست انرژی روسیه	۴۱
گازپروم و بازار جهانی انرژی	۴۳
بخش چهارم:	۴۷
سیاست های انرژی روسیه در حوزه خارج نزدیک	۴۷

۴۷		مقدمه:
۴۸		۱- منابع انرژی دریای خزر
۴۹		۲- روسیه و انرژی آسیای مرکزی
۵۲		۳- اروپای شرقی و قفقاز
۵۴		بخش پنجم:
۵۴		خطوط لوله و ترانزیت انرژی روسیه
۵۵		روابط روسیه- اتحادیه اروپا
۵۷		شبکه صادرات انرژی روسیه به اروپا
۵۹		الف- خط لوله صادرات نفت
۶۱		ب- خطوط لوله صادرات گاز
۶۳		بخش ششم:
۶۳		دیپلماسی انرژی روسیه
۶۶		انرژی و ابزار سیاست خارجی روسیه
۶۷		الف- اقدامات سیاسی:
۶۷		ب- اقدامات اقتصادی:
۶۹		۱- اوکراین:
۷۰		۲- گرجستان:
۷۳		فصل سوم:
۷۳		سیاست های انرژی اتحادیه اروپا
۷۳		مقدمه
۷۴		بخش اول:
۷۴		انرژی های تجدید پذیر
۷۹		سند سبز انرژی
۸۰		موانع پیش روی انرژی های تجدید پذیر
۸۲		بخش دوم:
۸۲		سیاست های مشترک انرژی اتحادیه اروپا
۸۴		مصرف انرژی اتحادیه و امنیت تامین انرژی
۸۷		بخش سوم:
۸۷		مفهوم امنیت انرژی:

۹۱	منشور انرژی
۹۲	تنوع سازی منابع انرژی
۹۴	خط لوله نابوکو: فرصت ها و چالش ها
۹۸	تنوع بخشی به سبد انرژی
۱۰۱	فصل چهارم:
۱۰۱	انرژی خلیج فارس و سیاست های اتحادیه اروپا
۱۰۱	مقدمه:
۱۰۲	بخش اول:
۱۰۲	۱- جایگاه خلیج فارس در تامین انرژی جهان:
۱۰۴	۲- مصرف انرژی اروپا
۱۰۷	بخش دوم:
۱۰۷	خاورمیانه و تامین انرژی اروپا
۱۰۷	۱- خلیج فارس:
۱۰۹	۲- شمال آفریقا:
۱۱۱	بخش سوم:
۱۱۱	روابط بین منطقه ای اتحادیه اروپا و خلیج فارس
۱۱۴	فرصت های اتحادیه اروپا در خلیج فارس
۱۱۵	چالش های تامین انرژی از خلیج فارس
۱۲۰	جمع بندی:
۱۲۴	منابع:

فصل اول:

بیان مساله

مقدمه

اغراق نیست اگر گفته شود که در آینده خوشبختی انسانها به چگونگی مواجه شدن با دو چالش در حوزه انرژی گره خورده است: تامین امنیت عرضه انرژی قابل اعتماد و مقرون به صرفه و کاهش میزان کربن در محیط زیست. نوسان قیمت حامل های انرژی در سال های اخیر حساسیت نسبت به هزینه های انرژی را افزایش داده و این هشدار را به عموم مردم می دهد که منابع نفت و گاز محدود است. این نگرانی ها دولت های مصرف کننده و عرضه کننده را به تکاپو واداشته است تا هر چه بیشتر کنترل بر تولید، عرضه و تجارت انرژی را افزایش دهند^۱. موضوع امنیت انرژی در جنبه های متعددی مطرح است؛ جنبه های بلندمدت و میان مدت که برای تمامی بازیگران جهان مطرح بوده است. زمانی که روسیه شیرهای صدور گاز را بر اوکراین و روسیه سفید در سال ۲۰۰۶ و ۲۰۰۷ بست، نگرانی ناشی از این رفتار در کشورهای پیرامون روسیه ایجاد شد.^۲

بحران مالی جهانی که از سال گذشته بنگاه های اقتصادی را فرا گرفته بر افزایش بیش از پیش تقاضا برای انرژی دامن زده است. این مساله در بازار نفت و بویژه در اوپک بطور کامل تاثیر خود را نشان داد. به خصوص زمانی که قیمت های نفت در سبد اوپک به ۱۴۰ دلار در جولای ۲۰۰۸ افزایش یافت. این در حالی بود که شش ماه قبل از آن قیمت نفت بین ۴۰ تا ۱۰۰ دلار در نوسان بود.^۳

1 - IEA,s World Energy Report, Energy Bulletin, November 7, 2008, p.1, <http://www.energybulletin.net/hode/47128>.

۲ - الهه کولایی، همایش ملی "نفت، توسعه و دموکراسی" ۲۴ آذر ۱۳۸۷، <http://www.baran.org.ir>

3- World Oil Outlook, 2009, Organization Of The Petroleum Exporting Countries, p.1, <http://www.opec.org/library/world%20oil%20outlook/pdf/>.

جدول زیر نرخ رشد مصرف انرژی (نفت و گاز) را در بازارهای جهانی نشان می دهد:

۲۰۲۵	۲۰۲۰	۲۰۱۰	۲۰۰۲	
۵۷۴۴/۲۴	۵۳۴۷/۷۶	۴۵۵۷/۱۶	۳۷۶۱/۸۴	نفت
۳۸۲۵/۵۶	۳۴۵۹/۷۶	۲۷۱۸/۷۲	۲۲۴۶/۷۲	گاز

Source: www.eia.doe.gov.2005.

از جمله مناطق غنی انرژی، اوراسیا است. اوراسیا به منطقه ای گفته می شود که از شرق اروپا تا شمال غربی چین تداوم پیدا کرده و مهمترین ویژگی آن پیوستگی سرزمینی و دسترسی محدود به آب های آزاد است.

در این عرصه جغرافیایی که شرق و غرب جهان را به هم پیوند زده است، دو حوزه عمده انرژی از یکدیگر قابل تفکیک هستند:

۱- منابع نفت و گاز روسیه (شامل منابع سیبری غربی و اورال)

۲- منابع نفت و گاز حوزه دریای خزر

روسیه یکی از عمده ترین تولید کنندگان نفت و گاز در جهان است. این کشور بزرگترین منبع گاز و ششمین دارنده ذخایر نفت به شمار می آید. براساس پیش بینی شرکت بی پی^۱، روسیه دارای ۴۵ تریلیون متر مکعب ذخیره گاز و ۸۰ میلیارد بشکه ذخیره نفت بوده است. حوزه های انرژی این کشور به برخی نواحی محدود می شوند، بخشی از ذخایر نفت این کشور در سیبری غربی بین کوههای اورال و فلات سیبری مرکزی قرار دارد، در حالی که ذخایر گاز طبیعی در جمهوری خود مختار نت^۲ و شبه جزیره یامال^۳ واقع است. بیش از ۸۰ درصد از تولید فعلی گاز روسیه در شبه جزیره یامال صورت

1-British Petrolieum.

2-Nenets.

3- Yamal.

می‌گیرد. کلیدی‌ترین ذخایر نفت و گاز روسیه در سیبری شرقی در زیر دریای بارنتز و در اطراف جزیره ساخالین در شرق دور قرار دارد.^۱ در کنار مزیت‌های زیر:

۱- وسعت بسیار زیاد و موقعیت جغرافیایی که در آن حجم عظیمی از ذخایر انرژی از سیبری تا حوزه خزر را پوشش می‌دهد.

۲- دسترسی به بازارهای متنوع مصرف از شرق آسیا (چین- ژاپن) تا اروپای غربی و جنوب اروپا.

۳- در اختیار داشتن زیر ساخت‌ها و شبکه خط لوله گسترده در بخش ترانزیت و صادرات.

تولید انرژی در روسیه با مشکلاتی نیز مواجه است که ناشی از نداشتن فناوری‌های مدرن، کمبود سرمایه‌گذاری برای توسعه زیر ساخت‌های لجستیکی و تکنولوژیکی و چالش‌های مدیریتی در اکتشاف منابع از جمله آنها است.^۲ با این حال انرژی روسیه، قدرتی تاثیرگذار در معادلات سیاسی و اقتصادی جهان است. سوخت موجود در روسیه ۳۴ درصد از عرضه جهانی گاز، بیش از ۱۲ درصد از عرضه جهانی نفت، ۲۳ درصد ذخیره ذغال سنگ و ۱۴ درصد از عرضه اورانیوم را تشکیل می‌دهد. ۲۵ درصد از این انرژی در صنعت تولید داخلی روسیه مصرف می‌شود و ۵۵ درصد آن به صورت صادرات به بازارهای جهانی صادر می‌شود.^۳

با قدرت یابی ولادیمیر پوتین اصلاحات اساسی در بخش انرژی روسیه صورت گرفت، بنگاه‌های عمده اقتصادی که در زمان یلتسین خصوصی شده بود مجدد به مالکیت دولت درآمد. قدم بزرگ در این راستا با توقیف اموال شرکت یوکوس^۴ و مالک آن خودور کووسکی^۵ در ۱۲۵ اکتبر ۲۰۰۳ آغاز شد. شرکت گازپروم) بزرگترین شرکت تولید و صادرات گاز در جهان، که بخشهای مختلف صنایع گاز کشورهای دنیارابه خوداختصاص داده است و ۲۵ درصد گاز مصرفی اتحادیه اروپا را در سال ۲۰۰۳ تامین کرده است.) نیز با

1 - Peter Vahtra and Stefan Ehrstedt, Russian Energy Supplies and The Baltic Sea Region, 2008, p.13. www.tse.fi/fi/vahtra%20and%20Ehrstedt%201408%20web.pdf.

2- Ibid. p.14.

3- Andery Sorochinsky, Energy Policy of Russia: The Possibilities of Energy Cooperation Between Russia and Taiwan, December 2006, p.137. <http://restudy.nccu.edu.tw/journal/5/No5-7.pdf>.

4- Yukos.

5- Khodorkovsky.

تغییر مدیریت در اختیار دولت قرار گرفت.^۱ روسیه همچنین صاحب بزرگترین شرکت های نفت و گاز چون شرکت گازپروم، ترانس نفت، لوک اویل و روس نفت است. روسیه به خوبی از افزایش نقش انرژی در معادلات اقتصادی و سیاسی جهان و امنیت انرژی در قرن بیست و یک آگاه است. این کشور با بهره گیری از اهرم انرژی تلاش دارد تا با تقویت جایگاه سیاسی و اقتصادی، موقعیت خود را در عرصه بین المللی افزایش دهد. از جمله مناطقی که روسیه درصدد تأثیرگذاری بر آن با استفاده از راهبرد ابرقدرت انرژی است، اتحادیه اروپا می باشد. مسأله انرژی اساس روابط اتحادیه اروپا با روسیه را زیر سؤال برده و زمینه شکاف عمیق بین طرفین را فراهم کرده است. تلاش روزافزون مسکو برای کنترل تأسیسات و بازارهای انرژی در اروپای مرکزی می تواند پیامدهای درازمدت امنیتی برای اتحادیه اروپا در برداشته باشد. آندری ایلارینوف^۲ مشاور سابق اقتصادی کرملین می گوید، تمایل روز افزون روسیه جهت استفاده از انرژی به عنوان سلاحی در روابط با کشورهای دیگر باید به عنوان هشدار برای دولتهای غربی به خصوص اتحادیه اروپا تلقی شود. در حقیقت روسیه از منابع انرژی خود برای کسب امتیاز سیاسی از همسایگان و رقبای این کشور استفاده می کند.

کشور اتحادیه اروپا ۲۵ درصد از گاز مصرفی را از روسیه وارد می کنند، پس از اینکه مسکو از قطع صادرات انرژی برای وادار ساختن اوکراین برای پرداخت بهای بیشتر بابت گاز در اوایل سال ۲۰۰۶ میلادی استفاده نمود، معلوم شد که ابزار انرژی بخش قابل توجهی از سیاست خارجی روسیه و سیاست امنیتی است.^۳ روسیه همچنین در ژانویه ۲۰۰۷ صادرات گاز خود را به روسیه سفید قطع کرد. در سال- های ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۰ نیز روسیه به منظور تحت فشار قرار دادن لیتوانی که قصد داشت خطوط لوله، پالایشگاه و امکانات بندری خود را به یک شرکت آمریکایی واگذار کند؛ صادرات انرژی را به این کشور متوقف کرد.

1 - William H.Cooper,Russia,s Economic Performance and Policies and Their Implications for The United States,June29,2009.P.16.<http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL34512.pdf>.

2 Andrei Illarionov.

3- <http://pe.iran.ru/articles/digest/2007/html>.

گازپیروم درپایبیز۲۰۰۵ قیمت گاز را از ۶۳ دلار برای گرجستان به ۱۰ دلارافزایش داد. افزایش قیمت گاز به روسیه این امکان را داد تا هژمونی خود را در تولید و عرضه گاز در بازار جهانی نشان دهد، همینطور با کمک این ابزار و فشار اقتصادی با تغییر رژیم و غربی شدن کشورهای چون گرجستان و اوکراین مقابله کند.^۱

اتحادیه اروپا به عنوان بزرگترین بازار مصرف انرژی، طرف اصلی موضوع امنیت انرژی روسیه است و بر اساس گزارش انجمن جهانی انرژی میزان واردات گاز اروپا از روسیه از ۴۱ درصد کنونی به ۷۱ درصد در سال ۲۰۳۰ خواهد رسید. بعد از وقوع بحران گاز بین روسیه و اوکراین در اوایل سال ۲۰۰۶، دولت های اروپایی به تدریج به این نتیجه رسیدند که سیاست انرژی کرملین می تواند در درازمدت برای استقلال اتحادیه اروپا به ویژه کشورهای اروپای مرکزی و شرقی خطرناک باشد و زمینه نفوذ دوباره کرملین را در این مناطق در پی داشته باشد. سیاست انرژی روسیه به خصوص در مورد گاز طبیعی، نگرانی اتحادیه اروپایی را از وابستگی اروپا به منابع گاز روسیه برانگیخته و مفهوم امنیت انرژی را در اروپا متحول کرده است. در مقابل روسیه ضمن تلاش برای تحکیم جایگاه انحصاری خود در بازار گاز اروپا و استفاده از انرژی به عنوان یک ابزار سیاسی، نگران اقدام های کشورهای اروپایی برای کاهش وابستگی به منابع گاز این کشور است. هر دو بازیگر فوق در صدد هستند که در استراتژی انرژی خود، با یافتن گزینه های متنوع تر، وابستگی به طرف مقابل را به حداقل برسانند.

بخش اول:

پیشینه تحقیق: بررسی ادبیات موجود

مطالب غنی بسیاری در زمینه انرژی، سیاستگذاری های مربوط به آن، تأثیرگذاری بر مسائل سیاسی، بین المللی و تحولاتی که انرژی در عرصه اقتصادی ایجاد کرده است. به رشته تحریر در آمده است. بدلیل ماهیت اقتصادی انرژی، مؤسسه ها و بنیادهای مطالعاتی بسیاری به موضوع انرژی و پیامدهای گوناگون آن می پردازند. همچنین دولت ها بخش عمده ای از بودجه پژوهش های تحقیقاتی خود را به

1- Denis Mancevic, Russian Foreign Economic Policy to ex Soviet States The cases of Georgia and Ukraine, November 2006, P.8. www.idec.gr.

این موضوع اختصاص می دهند. مطالبی که توسط دانشمندان و متخصصان انرژی و کارشناسان بین المللی نوشته شده را می توان به سه دسته تقسیم کرد.

۱- مطالب فارسی:

الف: شامل مقالات و مصاحبه های کارشناسان در مجلات و نشریه های مختلف، که در مجلاتی چون فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، گاهنامه ایراس، بولتن اوراسیای مرکزی، مجله مطالعات اوراسیای مرکزی و نشریه های اقتصادی همچون بررسی های اقتصاد انرژی، مجله تحولات بازارهای نفت و گاز، مجله اقتصادی انرژی درج شده است.

مقاله (ایران و خطوط انتقال انرژی از حوزه خزر در مجله مطالعات اوراسیای مرکزی) به بررسی ذخایر انرژی حوزه خزر، مسیرهای انتقال خطوط انرژی به بازارهای جهانی و چالش های موجود در مسیرهای انتقال انرژی نوشته می پردازد. در بخش پایانی این مقاله چالش های روسیه با جهان غرب بررسی شده است.

مقاله (ژئوپلیتیک انتقال نفت از قفقاز به قلم دکتر الهه کولایی) در دو فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی به رقابت بازیگران منطقه ای و فرامنطقه ای بر سر احداث خط لوله ترانزیت انرژی خزر می پردازد. بررسی جوانب مختلف خط لوله باکو-تفلیس-جیحان و نقش امریکا در احداث این خط لوله بخش اصلی این مقاله است. مقاله با این نتیجه گیری که ژئوپلیتیک قفقاز به رقابت برای احداث مسیرهای ترانزیت انرژی انجامیده است به پایان می رسد.

مقاله (بررسی تحولات اقتصاد سیاسی نفت و گاز روسیه) در مجله بررسی های اقتصاد و انرژی به قلم سید محمدعلی حاجی میرزایی و محمد امین نادریان، اقتصاد سیاسی روسیه در بخش نفت و گاز، مالکیت بر منابع انرژی و اقدامات انجام شده جهت اصلاح ساختار بخش نفت و گاز روسیه را بیان می کند. این مقاله در نتیجه گیری به دیدگاه نئولیبرال های نزدیک به بوریس یلتسین در زمینه خصوصی سازی انرژی و دیدگاه پوتین در زمینه مالکیت دولت روسیه بر منابع انرژی اشاره می کند.

مقاله دیگر در این زمینه (تحول در سیاست خارجی روسیه در دوران پوتین به قلم دکتر الهه کولایی و علیرضا نوری در فصلنامه حقوق و علوم سیاسی)، تصویری از شکل‌گیری سیاست خارجی روسیه پس از فروپاشی اتحاد شوروی، تعریف سیاست‌های جدید در دوره ولادیمیر پوتین و تغییر در راهبردهای سیاست خارجی پس از به قدرت رسیدن پوتین در این کشور ارائه می‌دهد. افزایش نقش موثر روسیه در عرصه بین‌المللی، بالا بردن توان اقتصادی این کشور برای ایفای نقش برجسته‌تر در تحولات جهانی، تأکید بر تأمین منافع واقعی در حوزه خارج نزدیک از جمله سیاست‌های روسیه در دوره عملگرایی پوتین می‌باشد که این مقاله با بررسی جزئیات به آن پرداخته است.

ب: کتاب‌های فارسی: بیشتر کتب فارسی در زمینه انرژی به بررسی منابع انرژی خلیج فارس و یا دریای خزر می‌پردازند از جمله کتاب خزر، منابع نفت و گاز، انتشارات مؤسسه مطالعات دریای خزر که شامل مقالاتی با موضوعات زیر است:

۱- دورنمای تاریخی توسعه نفت خزر

۲- نفت و سیاست و چالش سیاست آمریکا در قبال نفت دریای خزر

۳- نفت و محیط زیست (در دریای خزر)

۴- مشکلات انتقال منابع انرژی خزر

همچنین کتاب انرژی اوراسیایی (مجموعه مقالات) انتشارات پژوهشکده استراتژیک شامل مقالات زیر است:

۱- انرژی اوراسیایی ۲- روسیه ابرقدرت انرژی ۳- نفت و گاز خزر ۴- همچنان خروج انرژی از خزر مشکل است ۵- چالش‌های فراوان ایران در دریای خزر ۶- خط لوله باکو-جیحان ۷- مشارکت انرژی روسیه - اتحادیه اروپا ۸- ترکیه پل انرژی.

کتاب "سیاست خارجی؛ خودآگاهی و منافع ملی" نوشته آ.گ. زادوخین استادروابط بین‌الملل در مسکو است که به قلم دکتر مهدی سنایی ترجمه شده است. این کتاب در فصل اول به تفکر ملی و دیپلماسی بین‌المللی روسیه می‌پردازد و در فصل دوم با عنوان تحلیل خردگرایانه تفکر ملی روس به

توضیح (منافع ملی در سیاست های روسیه- سیاست های روسیه در بالکان- ایالات متحده در سیاست خارجی روسیه- روابط روسیه و کشورهای آسیای مرکزی در قفقاز- جهانی شدن و منافع ملی روسیه) اختصاص دارد.

۲- منابع انگلیسی:

الف: مقاله های مجلات و نشریات: که حجم انبوهی از مطالب مربوط به انرژی و تحلیل های مختلف شامل این دسته از منابع است.

مقاله *The Future of Russian Energy* در نشریه *National Interest 2005*. این مقاله از برنامه های روسیه در زمینه کنترل خطوط لوله، خرید و صادرات انرژی و توانایی این کشور در کنترل ذخایر انرژی صحبت می کند.

همینطور مقاله *Transporting Russian Gas to Western Europe* در نشریه *The Energy Journal, 2007*. صادرات انرژی روسیه و پتانسیل این کشور را در زمینه ترانزیت بررسی می کند.

ب: کتاب های انگلیسی: به تعداد محدود در کتابخانه وزارت خارجه ویا به صورت آنلاین در اینترنت قابل دسترسی است.

کتاب *Russian Energy Survey* انتشارات آژانس بین المللی انرژی در سال ۲۰۰۲ که در ۱۰ فصل تنظیم شده و در پنج فصل نخست به سیاست های نفت و گاز روسیه اشاره دارد:

۱- فصل اول: نقش انرژی در اصلاحات اقتصادی روسیه

۲- فصل دوم: بررسی چشم انداز توسعه سیاست های انرژی

۳- فصل سوم: اهمیت انرژی روسیه و عرضه آن، سیاست های انرژی منطقه ای، پیش بینی

چشم انداز عرضه انرژی روسیه توسط آژانس بین المللی انرژی

۴- فصل چهارم: نقش نفت ← ساختار صنعت نفت، ذخایر و تولید نفت و صادرات آن و

مصرف انرژی در روسیه

۵- فصل پنجم: نقش گاز طبیعی ← بازار گاز روسیه، آینده گازپروم.

کتاب (ولادیمیر پوتین و تحول در سیاست خارجی روسیه) به قلم Bobo Lo در سال 2003 ابتدا به بررسی شخصیت ولادیمیر پوتین، نوع تفکر او در سیاست خارجی و چالش های او در مدیریت سیاست های داخلی و خارجی فدراسیون روسیه اشاره می کند. نویسنده با بررسی سیاست های امنیتی- نظامی اشاره می کند که سیاست های روسیه به ویژه در زمان پوتین به سمت حوزه های اقتصادی حرکت کرده است.

کتاب Oil Supply Security انتشارات آژانس بین المللی انرژی در سال ۲۰۰۷، به بررسی سیاست های عرضه و تقاضای انرژی کشورهای عضو IEA می پردازد و در چهار فصل تنظیم شده است:

۱- فصل اول: تأسیس آژانس بین المللی انرژی - بازار تقاضای انرژی - رشد ظرفیت های عرضه و تقاضای انرژی.

۲- فصل دوم: بررسی تقاضای انرژی در کشورهای عضو آژانس - نرخ گذاری در بازار انرژی و تصمیم گیری کشورهای عضو در مورد تحولات انرژی

۳- فصل سوم: هر یک از کشورهای عضو آژانس را در زمینه حجم ذخایر، تولید، خطوط انتقال، صادرات، مصرف، میدان های نفتی، مسیرهای انتقال به مصرف کنندگان و جایگاه هر کدام در تولید انرژی جهان را مورد مطالعه قرار می دهد.

۴- فصل چهارم: به بررسی ساختار مصرف انرژی، چشم انداز سیاست های انرژی در آسیا به ویژه هند و چین می پردازد.

۳- دسته سوم منابع شامل مطالب اینترنتی است که حجم بسیاری از منابع را شامل می شود. به خصوص در سایت موسسات مطالعاتی و نهادهای دولتی که در زمینه انرژی فعالیت می کنند. در این

پژوهش برای دستیابی به آمار- گزارشات سالانه و تحلیل بازارهای انرژی از سایت های زیر استفاده شده است:

۱- آژانس بین المللی انرژی (www.iea.org)

۲- کمیسیون انرژی اتحادیه اروپا (<http://ec.europa.eu>)

۳- آژانس انرژی آمریکا (www.eia.doe.gov)

۴- سایت اتحادیه اروپا (www.eu.union.org)

مطالب مندرج در سایت های اینترنتی شامل آخرین آمارها و جداول اقتصادی در حوزه انرژی و همینطور مقالات کارشناسان اقتصاد انرژی است. متن برخی از کتاب ها و مقاله های این مؤسسات بصورت آن لاین در اختیار محققین و پژوهشگران است.

بخش دوم:

هدف پژوهش:

هدف از این پژوهش بررسی سیاست انرژی اروپا و راهکارهای این اتحادیه برای کاهش وابستگی به انرژی روسیه است.

سوال پژوهش:

سؤال اصلی این پژوهش این است که سیاست انرژی اروپا در قبال اهرم انرژی روسیه چیست؟

فرضیه اصلی:

توجه بیشتر به انرژی های تجدیدپذیر و سبز در اتحادیه اروپا از عدم اطمینان اروپا به سیاست انرژی روسیه ناشی می شود.

متغیرهای دخیل:

۱- استفاده از انرژی خاورمیانه (خلیج فارس):

دستیابی به منابع با ثبات نفت و گاز، چه به عنوان مواد اولیه کالاهای صنعتی ویا تأمین انرژی از دیرباز به عنوان یکی از دغدغه های اصلی کشورهای توسعه یافته و صنعتی، به ویژه اتحادیه اروپایی بوده است. روند رو به افزایش مصرف حامل های انرژی در اتحادیه اروپایی و افزایش وابستگی اتحادیه به انرژی وارداتی، ضرورت افزایش روابط و همکاری با کشورهای اصلی تولید کننده، ترانزیت کننده و مصرف کننده را نشان می دهد. ذخایر نفتی کشورهای منطقه خلیج فارس به ۶۶۹/۶ میلیارد بشکه یعنی حدود ۶۵ درصد ذخایر جهان می رسد. در سال ۱۹۷۸، ۷۰ درصد نفت اروپا از خاورمیانه وارد می شد. کشورهای عربستان، ایران و عراق به ترتیب عمده ترین تامین کنندگان نفت اروپا بودند. پس از دهه ۱۹۷۰ منبع انرژی اروپا از خاورمیانه به سمت روسیه تغییر کرده است. براساس آمار سال ۲۰۰۴ میزان واردات از خاورمیانه به ۳۲ درصد کاهش یافته است. اما افزایش ریسک وابستگی به انرژی روسیه، باعث شده است، تا توجه به انرژی خلیج فارس مورد بازنگری قرار گیرد. خلیج فارس با ۴۵ درصد ذخایر گاز طبیعی جهان همچنان نقش محوری در تامین انرژی جهانی دارد. توجه شرکت های اروپایی به سرمایه گذاری در حوزه های گاز طبیعی خلیج فارس (قطر- ایران) اهمیت این ذخایر را افزایش داده است.^۱

۲- انرژی های سبز و تجدیدپذیر:

به اعتقاد بسیاری از صاحب نظران، امنیت انرژی عمده ترین چالش قرن ۲۱ است. میزان مصرف انرژی جهان در دهه های آینده بالا خواهد بود؛ و این سؤال مهم مطرح می شود که آیا منابع انرژی های فسیلی در دهه های آینده، جواب گوی نیاز انرژی جهان برای بقا، تکامل و توسعه خواهند بود یا خیر؟ به دلایل زیر پاسخ این سؤال منفی است و باید منابع جدید انرژی را جایگزین منابع فعلی نمود. نخست،

1 - Energy National Security and The Persian Gulf Report of A work Shop, MIT Security Studies Program Working Paper, February 22, 2008, p.21. http://web.mit.edu/ssp/publications/confseries/energy_national_security_and_persian_gulf.pdf.

محدودیت منابع فسیلی و به پایان رسیدن آنها، دوم، مسائل و مشکلات زیست محیطی بسیاری توسط سوخت های فسیلی ایجاد شده و مصرف گسترده و کلان انرژی حاصل از سوخت های فسیلی اگرچه رشد سریع اقتصادی جوامع صنعتی را به همراه داشته اما به دلیل انتشار مواد آلاینده و افزایش دی-اکسیدکربن درجو و پیامدهای آن، جهان را با تغییرات و پیامدهای منفی روبرو کرده است. میزان به کارگیری انرژی های تجدیدپذیر در هر یک از کشورهای جهان، یکی از شاخص های توسعه یافتگی محسوب می شود. چنانچه مجموعه انرژی های تجدیدپذیر روز به روز سهم بیشتری را در سیستم تأمین انرژی جهان به عهده می گیرند. سهم منابع انرژی تجدیدپذیر از عرضه کل انرژی در سال ۲۰۰۵ در کشورهای اتحادیه اروپا ۷/۱۲ درصد بوده است. این رقم در سال ۲۰۱۰ به ۱۰/۲ درصد افزایش خواهد یافت.^۱ با توجه به آسیب پذیری اتحادیه اروپایی از شوک های انرژی و وابستگی این کشورها به منابع انرژی روسیه و خلیج فارس اتحادیه افزایش استفاده از انرژی های تجدیدپذیر و سبز را به عنوان بخشی از سیاست های تأمین انرژی در دستور کار قرار داده است.

متغیرهای دیگر چون میزان نیاز اروپا به انرژی و اهمیت ذخایر انرژی روسیه برای اروپا نیز در این پژوهش بررسی شده است. اما فصل بندی پژوهش در چارچوب دو متغیر اصلی که پیشتر بررسی شده است، انجام گرفته است.

در این پژوهش فرضیه (انرژی خلیج فارس) به عنوان فرضیه جانشین رقیب و فرضیه (انرژی های تجدید پذیر) به عنوان فرضیه اصلی در نظر گرفته شده است.

1 - Gunnar Boye Olesen, Main Changes for Renewable Energy With The New Renewable Energy Directive, April 28, 2009, p. 5.
http://www.inforse.org/Europe/pdfs/s_09_BXL_10_RE_directive_INFORSE_GBO.Pdf.

فصل دوم

ژئوپلیتیک انرژی در جهان و سیاست انرژی روسیه

مقدمه

افزایش وابستگی جهان به انرژی و نیز ظهور روسیه به عنوان یک بازیگر تاثیر گذار در سیاست انرژی ، مسیره‌های انتقال انرژی به بازارهای مصرف بیش از پیش مورد توجه قدرتهای بزرگی چون امریکا و اتحادیه اروپا قرار گرفته است. فدراسیون روسیه به عنوان اولین تولید کننده گاز در جهان محسوب می-شود. انرژی در روند بهبود اقتصاد روسیه نقش اصلی را دارد. ثروتی که از راه صادرات انرژی نصیب روسیه می شود ارتباط مستقیمی با ثبات سیاسی این کشور داشته و به ویژه باعث قدرتمند شدن روسیه در سیاست بین المللی شده است.

انرژی به عنوان یکی از عوامل کلیدی در شکل دهی به روابط خارجی روسیه به شمار می رود. در دوران ریاست جمهوری پوتین اولین تغییرها در سیاست انرژی با انتشار " استراتژی انرژی روسیه برای سال ۲۰۲۰" آغاز شد. برخی اهداف این استراتژی کنترل دولتی بر صنعت انرژی کشور و شبکه ترانزیت آن به بازارهای مصرف است. همچنین در این سند به استفاده روسیه از انرژی به عنوان ابزاری در جهت اهداف سیاست خارجی تاکید شده است. بخش هایی از این استراتژی که به بازارهای خارجی مربوط می شود، زنگ خطری برای همسایگان روسیه به حساب می آید. استراتژی انرژی روسیه شامل اهداف سیاست انرژی این کشور در خصوص کشورهای خارجی از جمله ضرورت تقویت موضع روسیه در بازار جهانی انرژی و به حداکثر رساندن صادرات انرژی است. روسیه علاوه بر نقش آفرینی جدی در بازار انرژی، اقدامهای گسترده ای برای به دست گرفتن کنترل تولید و انتقال نفت و گاز همسایگان خود که زمانی کشور واحدی را تشکیل می دادند آغاز کرد. روسیه در چند مورد با بستن شیرهای گاز به روی مشتریان خود در اروپای شرقی و گرجستان تلاش کرده است تا بطور عملی گاز را به عنوان یکی از ابزارهای قوی در معادلات سیاسی- امنیتی در چارچوب سیاست خارجی خود در مقابل سایر کشورها نشان دهد. در

فصل پیش رو ضمن بررسی سیاست های داخلی انرژی به سیاست های منطقه ایی این کشور و مدیریت شبکه صادرات انرژی از اوراسیا به اروپا پرداخته می شود.

بخش اول:

ژئوپلتیک انرژی در جهان

اهمیت انرژی به طور قابل ملاحظه ای افزایش یافته و بخش های عمده ای از مسائل سیاسی را به سمت خود جلب نموده است و رقابت برای دستیابی به منابع معدودی که اقتصاد جهانی را تعیین می کند افزایش داده است. افزایش جمعیت، رشد اقتصادی پویا (به خصوص چین و هند) و افزایش رفاه، محرک های رشد تقاضا هستند. با این حال قیمت های بالای انرژی و ظرفیت های محدود به ویژه در بازار نفت، اقتصاد جهانی به انرژی را حساس کرده است. امنیت عرضه انرژی و ثبات در قیمت ها دو فاکتور کلیدی برای رشد اقتصادی قوی در کشورهای صنعتی و در حال توسعه است. ژئوپلتیک انرژی و وجود ذخایر انرژی در معدودی از کشورها، توازن بازار را به نحو قابل توجهی به سمت تولید کنندگان سوق داده است.^۱ ریسک یا خطر ژئوپلتیکی در عرضه انرژی زمانی صورت می گیرد که تنش های بین المللی، درگیری های محلی و یا منطقه ای دورنمای نظام سیاسی و اقتصادی بین المللی را در بعد انرژی تیره و تاریک نشان دهد. جنگ ایران و عراق - جنگ اول خلیج فارس - بروز انقلاب در ایران از جمله حوادثی بود که در آن پدیده های وابسته به جغرافیای سیاسی، امنیت عرضه انرژی را با چالش مواجه کرد. بخشی از این چالشها پدیده تروریسم و تهدید زیر ساخت های عرضه انرژی است.^۲ تغییرات در سیستم های سیاسی و اقتصادی تاثیر عمیقی را بر روی دسترسی به منابع انرژی ایجاد می کند. پتانسیل انرژی روسیه

1- Andrew Monaghan and Lucia Montanaro- Jankovski, "Eu- Russia Energy Relations: The need for active engagement", Epc Issue Paper No.45, March 2006, p.1. http://www.epc.eu/TEWN/pdf/89495/37_EPC%20Issue%20paper%2045%20EU-Russia%20energy%20relation.pdf.

2-Study on Energy Supply Security and Geopolitics, January 2004, p.43. http://www.wind-energy.de/fileadmin/document/themen_A_Z/Extern%20kosten/studie_Eu_energy_supply.pdf.